

DUYGUSAL YÜZ İFADELERİ VE KLİNİK PSİKOLOJİ*

W. Ayhan LeCompte
Boğaziçi Üniversitesi Sosyal
Bilimler Bölümü

GİRİŞ

Sözel olmayan davranış, geniş ve karmaşık bir konudur. Bugün, sadece yüzün duygusal ifadesi hakkında konuşacağız.

Bu eski araştırma içinde yeralan birkaç yeni gelişmeden söz etmek istiyorum. İlk önce, temel bilgi vereceğim. Sonra, yeni yapılan araştırmaların temelini oluşturan duygusal görünüm hakkında konuşacağım. Son olarak, duygusal problemlerin (ifadelerin) klinik tanısı yer alacak.

Başka bir insana bakarken, yüzü ilk ve en uzun zaman gördüğümüz bölümüdür. Demek ki, insanın amaçlarını ve neler hissettiğini sık sık yüzünden okumaya çalışıyoruz. Gibson ve Pick (1963) yaptıkları araştırmada karşı karşıya oturttukları deneklerden birbirlerinin tam gözlerine bakmalarını istiyorlar. Denekler, iki - üç santimetre yana baktıklarını bile hissediyorlar. Başka bir araştırmada, deneklere çok kısa zamanda çeşitli yüzler gösterilmiş. Deneklerin yüzde sekseninin yüz ifadelerini tanımlamada başarılı olduğu görülmüştür (LeCompte ve Gülgöz, 1982).

Bebeklerde yapılan bir araştırmada, bebeklerin kendilerine gösterilen portreleri hemen tanıdıkları gözlenmiştir. Ancak, bu bebekler aynı portreleri ter-

sinden gördükleri zaman tanıyamamışlardır. Bebeklerin, portreleri tersinden tanımaları için yeni bir öğrenme süresi oldukça uzundur ve öğrenme yavaştır. Bu kadar çabuk, doğru ve ince bir hissetme varsa, temel yüz ifadelerinin evrimsel bir program içinde olduğunu söyleyebiliriz.

BİLİMSEL ARAŞTIRMALARA
BAŞLANGIÇ

Ondokuzuncu yüzyılın ortasında, yüz ifadeleriyle ilgili bilimsel araştırmalar başladı. Bu konuda iki kişinin çalışmaları önemlidir. Bunlardan biri, Fransız fizyolog Duchenne'dir. Duchenne (1862) araştırmalarında iki yeni teknik kullandı: Elektrik cereyanı ve fotoğraf. Birkaç ayrı yüz ifadesi için hangi kas gruplarının çalıştığını saptadı. Bu iş çok zor ve karmaşıktır. Çünkü, insan yüzünde beşyüzden fazla farklı fonksiyonları olan kas vardır. Örnek olarak «mutlu yüz» ifadesini alalım.

Duchenne, tamamen mutlu bir yüz ifadesi için sadece ağız çevresindeki kasların durumunun yetersiz olduğunu söyledi. Tamamen mutlu bir yüz ifadesine gözaltı ve şakak kasları da katılmalıdır. Bu varsayım, Duchenne'in çok ilginç bir metod geliştirmesini sağladı. Deneklerin önce normal mutlu yüz ifadesiyle fotoğraflarını çekti. Sonra, zygomatik kasa elektrik uyarısı verdi. Gene fotoğraf çekti. Bu iki fotoğraf karşıla-

* II. Ulusal Psikoloji Kongresinde sunulmuştur.
Ankara - 1982

tırıldığında ikincisinde de gülümseme görülüyor. Fakat gerçekten mutlu bir ifade yalnız birinci fotoğrafta görülmektedir. Demek ki, sadece ağız çevresinin verdiği mutluluk ifadesi doğal olmayandır.

Bu konuda araştırma yapan ikinci kişi ünlü bilim adamı Charles Darwin'dir. Darwin 1872 yılında «The Expression of Emotions in Man and Animals» isimli bir kitap yazdı. Bu tarih ve kitap, yüz ifadelerini konu alan bilimsel çalışmalar için gerçekten bir başlangıç sayılabilir.

Darwin'in kitabında yeni bir kuram ve çerçeve bulunmaktadır. Duchenne nasıl ki yüz ifadelerinin oluşumu meselesini ortaya koymuşsa, Darwin de bu ifadelerin tanınması sorununu ortaya atmıştır. Demek ki Darwin kuramından sonra bu araştırma alanında iki problem vardır : 1. İçerdeki problem : Duygu nedir ve yüzümüzdeki ifadeler nasıl oluşur? 2. Dışarıdaki problem : Gözlemciler yüzün ifadesini algırlarlar, fakat mutluluk, korku, üzüntü gibi kesin bir duyguyu nasıl görebilirler?

Bir örnek verelim : Duchenne, daha önce gördüğümüz gibi cereyan vererek mutlu bir ifade yarattı ve fotoğraf çekti. Bu araştırmayı yüz ifadelerinin oluşumu yönünde sayabiliriz. Sonra Darwin, Duchenne'in fotoğraflarını almış, çeşitli insanlara göstermiş. O insanların yargılarını sormuş ve değerlendirmiş. Bu yargılara göre, mutlu yüz ifadesi diye tanımlanan ifade gerçekten mutlu bir ifade değildir. Bu araştırmayı ikinci kategoride sayabiliriz.

Aradan yüz yıldan fazla bir zaman geçti. Ancak bu iki yaklaşım hâlâ birbirine karıştırılıyor. İnsanın hayatını anlamak için duyguların rolü önemli

dir. Aslında iki yaklaşım da değerli sonuçlar verebilir. Bu iyi ve parlak başlangıçtan sonra pek çok araştırma yapılmıştır. Ancak bu araştırmalar, delice sallanan bir sarkaç gibi tutarsızdır ve tamamlayıcı birikimden yoksundur. Genellikle bir kuramdan diğerine kaymaktadırlar. Zaman zaman yüz ifadelerinin tamamen tecrübelerle öğrenildiğini, zaman zaman ise sadece insanın yaşadığı kültürden etkilendiğini söylediler. Bazı araştırmacılar ise duygu ve heyecanlarla ilgili bütün konuları mantıksız ve bilim dışı bularak reddettiler.

Şimdi ilginç bir noktaya değineceğim. Yirmi yıl önce, bir Türk psikoloğu olan Prof. Mümtaz Turhan (1960) yüz ifadeleriyle ilgili bir araştırma yapmış. Mümtaz bey, birkaç yüz ifadesini konu alan sıradan bir film çekti ve yargılarını (düşüncelerini) almak için deneklere gösterdi. Aynı bir gruba ise sadece tek tek fotoğrafları gösterdi. Sonuçta çok büyük bir fark ortaya çıktı. Aynı yüz ifadeleri bir filmde izlenirse başka, tek tek fotoğraflarda görülürse başka yorumlanıyordu. Maalesef, bu araştırma esası bambaşka olan bir konuyla ilgiliydi. Yüz ifadelerini yalnız bir teknik olarak kullandı, esas konu gestalt kavramı ile ilgiliydi. Demek, temel sorun duygusal yüz ifadeleri değildi. Turhan'ın araştırmasında duygusal yüz ifadeleri yalnız birer araçtı. Aynı deney, geometrik şekiller ya da çizgi filmlerle yapılabilirdi. Onun için bu araştırmadan yüz ifadeleriyle ilgili çok az şey öğrendik. Yapılan araştırma, gerçekte yüz ifadeleriyle ilgili bir araştırma olsaydı, bize verdiği şey film ve fotoğraflar arası karşılaştırmada değişik duygusal yüz ifadesi farklarının önemi olbilirdi. Örneğin; üzgün, mutlu, korkulu yüz ifadelerinin film ve fotoğraftaki farklarını öğrenebilirdik. Bunun

gibi pek çok araştırmada duygusal yüz ifadeleri teknik olarak kullanılıyor.

Kısaca, yüzyılımıza kadar gelen bir çıkmaz sokaktan sonra, bu araştırma konusu başlangıca döndü ve gene eski problemleriyle karşılaştı. Sonunda, aşağı yukarı on yıl önce, Darwin'in yaklaşımına dönüldü. Yeni gelişmeler başladı.

DUYGUSAL YÜZ İFADESİ ARAŞTIRMALARI VE ÇAĞDAŞ AKIMLAR

Çağdaş araştırmalarda dört ayrı teknik kullanılıyor. Bu teknikler başarılı sonuçlar getiriyor :

- 1 — Video teyp ve film çekim teknikleri,
- 2 — Standart fotoğraflar ve diğer maddeler,
- 3 — Değişik kültürlerden denekler,
- 4 — Objektif ölçütlerle kullanılan veriler.

Sonuçta birkaç ifade tanımlanıyor. Bunlara «temel duygular» (primary emotions) diyebiliriz. Temel duygular her kültürde vardır ve öğrenilmeden ortaya çıkar. Bazı araştırmacılar sekiz, bazıları altı temel ifade saptamışlardır. Fakat herkes tarafından kabul edilen birkaç ifadeden söz edebiliriz (Tomkins ve McCarter, 1964; Izard, 1971; Ekman ve Friesen, 1978).

1 — **MUTLULUK** : Daha önce söylediğim gibi bu ifade bütün yüzü kapsamı içine alır. Gördük ki, mutluluk ifadesi için sadece dudaklar değil, göz çevresindeki kaslar ve diğerleri de kullanılıyor. Eğer biz, yüzü üç parçaya bölersek mutluluk ifadesini aşağıdaki şekilde görebiliriz : kaşların üstündeki

ifade değişmiyor (Yanaklar yukarı çıkıyor, alt göz kapakları buruşuyor, burundan ağız kenarına uzanan çizgi derinleşiyor ve dudak kenarları iki yana, yukarıya çekiliyor).

2 — **KORKU** : İnsanlar zarardan korkar. Bu yüz ifadesinde hem yukarı hem de aşağıya doğru değişiklikler görülür (Kaşlar kalkar, alın buruşur, üst göz kapakları kalkar, dişler sıkılır ve dudaklar gerilir).

3 — **ÖFKE** : Bütün yüzü kapsar (Kaşlar aşağıya doğru düşer ve aradaki çizgi belirgindir. Gözler sert bakar. Dudaklar sıkıca kapalıdır, dişler sıkılır).

4 — **TİKSİNTİ** : Tiksinti, iğrenmeyi belirten bir yüz ifadesidir (Bu ifade de dudakların birleşip aşağıya doğru kıvrılması, burunun kırıışması, yanakların yukarı doğru çıkışı, kaşların aşağıya doğru inmesi ve aynı zamanda gözlerin hafifçe kısılması dikkati çeker). Kısaca bütün yüz kapanır.

5 — **ÜZÜNTÜ** : Bu bir acı çekme belirtisidir (Yüzün üst kısmında önemli değişiklikler oluyor. Kaşların iç uçları alna doğru kalkıyor, gözlerin üst kapakları aşağıya düşüyor, gözler aşağıya bakıyor. Yüzün alt bölümünde ise dudak kenarları aşağıya doğru düşük oluyor).

6 — **HAYRET** : Hayret, çok kısa süren bir duygu ifadesidir. Birden başlıyor ve hemen değişiyor (Yüzün üst kısmı kırııştırılıyor, kaşlar yukarı kalkıyor ve gözler çok büyük olarak açılıyor. Yüzün alt kısmında alt çene düşüyor ve ağız açık kalıyor.

Yukarıda anlattığımız altı yüz ifadesi (mutluluk, korku, öfke, tiksinti, üzüntü, hayret) çok bilinen ve güvenilir bir şekilde tanınan ifadelerdir.

Bazı araştırmacılar, bu altı temel duygusal yüz ifadesine iki ifade daha eklemişlerdir.

7 — *SOBER ATTENTION (Nötr bir ifade - kayıtsız bir ifade)* : Bu ifadeyi tanımlamak çok zordur. Çünkü bütün kaslar normal pozisyonda kalıyor. İnsan bu ifade sırasında kendine hakim ve ağırbaşlı görünür.

8 — *KÜÇÜK GÖRME* : Bu yüz ifadesi temel bir duygusal ifade değil, kaygı ve depressif ruhsal durum gibi karışık bir ifadedir.

DUYGUSAL YÜZ İFADELERİ NASIL MEYDANA GELİR?

Temel duygusal yüz ifadeleri çok çabuk değişir. Onların, insanın güdülerinin artma veya azalmasına bağlı olarak çalışan, karışık bir sisteme bağlı olduğunu düşünüyoruz. Bir örnek alalım : Duygusal sistem ve cinsel güdüler birbirini etkiler. Eğer bir cinsel uyarıcı tiksinti veya korku duygusu yaratıyorsa, cinsel güdü azalıyor. Eğer mutluluk duygusu veriyorsa cinsel güdü artıyor. Demek ki duygu ifadeleri insanın parmakları gibidir. Parmaklar koldan önce ve çabuk hareket eder. Duyguların ifadesi parmaklar gibi fizyolojik güdülerden önce harekete geçer.

KLİNİK PSİKOLOJİ VE YÜZ İFADELERİ

Duygusal yüz ifadeleri klinik psikolojiyi üç önemli noktada ilgilendirir :

1 — *TANI İÇİN (Diagnosis)* : Hastaların duygusal bozukluklarının (afektif disorders) teşhisinde yüz ifadeleri çok önemli ipucu olabilir. Örneğin, depressif hastalar sık sık üzüntü ifa-

deleri gösterirler. Mutlu hissettikleri zaman ifadeleri tamamen mutlu değildir. Aynı anda mutluluk ve üzüntü belirten karışık bir ifade gösterirler. Kaygılı bir hastada da karışık yüz ifadelerini görürüz. Bazen mutluluk ve korku, bazen de korku ve öfke şeklinde olur.

2 — *TEDAVİ İÇİN* : Bazı hastalar kendilerini hissettiklerinden farklı tanımlıyorlar. Demek ki onların sözel olmayan ifadeleriyle, söyledikleri ters şeyler olabilir. Böyle olunca, terapistin direkt bir feed-back vererek hastanın yüz ifadesini değerlendirmesi çok etkili bir yöntem olabilir.

3 — *EĞİTİM İÇİN* : Bu, son ama belki en önemli noktadır. Duygusal yüz ifadeleri terapist için önemli bir eğitim tekniğidir. Yüz ifadelerini teknik olarak iyi belirleyen terapist daha etkilidir.

Ö Z E T

Bu araştırma alanı için genel tarihsel ve temel bilgiler gözden geçirilecektir. İnsanın çeşitli duygusal yüz ifadelerinin bilinmesi çok eskidir. Fakat, konuyla ilgili bilimsel araştırmalar 19. yüzyılın ortasında başlamıştır. 19. yüzyılda bir Fransız fizyoloğu olan Claude Duchenne ve İngiliz bilim adamı Charles Darwin'in önemli bulgularını görüyoruz. Duchenne, yüz ifadelerinin oluşumu sorununu, Darwin ise belli bir duygusal yüz ifadesinin tanınması sorununu ortaya atmıştır.

Bu ikinci problem, yani tanıma problemini açıklamak için çağdaş araştırmacılar dört ayrı yöntem kullanıyorlar : 1 — Film ve video teyp kayıtları yapıyorlar. 2 — Standart fotoğraflar gösteriyorlar, 3 — Farklı kültürlerden denekler buluyorlar, 4 — Objektif öl-

çütlerle veri topluyorlar. Çağdaş araştırmacılar altı veya sekiz «temel duygusal ifade» (primary affect systems) saptamışlardır. Bu duygu ifadeleri her kültürde bulunabilir ve öğrenmeye bağlı değildir. Örneğin : mutluluk, üzüntü, korku, öfke, hayret ve tiksinti diye adlandırılan yüz ifadelerinin yüksek derecede güvenilir olduğunu söyleyebiliriz. Temel duygusal ifade olup olmadıklarından şüphe edilen iki duygusal ifade daha vardır. Bu ifadeler nötr bir bakış (sober attention) ve küçük görme (scorn or contempt) diye adlandırılabilir.

Yüz ifadelerine ilişkin bulgular klinik psikolojiyi çok ilgilendirir. Bir hastanın yüz ifadesinden hem tanı hem de tedavi için önemli bilgiler alabiliriz. Duyarlı bir gözlemci için karışık bir yüz ifadesi kişiliğin anahtarı olabilir.

KAYNAKLAR

Ekman, P. ve Friesen, W.V. *The facial affect coding system*. Palo Alto, Calif.-Consulting Psychologists' Press, 1978.

Darwin, C. *The expression of the emotions in man and animals*. London : John Murray, 1872.

Duchenne, B. *Mechanisme de la physionomie humaine, ou analyse electro-physiologique de l'expression des passions*. Paris : Bailliere, 1862.

Gibson, J.J. ve Pick, A.D. «Perception of another person's looking behavior». *American Journal of Psychology*, 76 : 386 - 394, 1963.

Izard, C.E. *The face of emotion*. New York : Appleton-(Century)-Crofts 1971.

LeCompte, W.A. ve Gülgöz, S. «Brief exposure of Primary Affect Photographs to Turkish judges.» Manuscript in preparation.

Tomkins, S.S. ve McCarter, R. «What and Where are the primary affects? Some evidence for a theory». *Perceptual and Motor Skills*, 18 : 119 - 158, 1964.

Turhan, M. «Über die deutung des gesichtsausdrucks.» *Psychologie Beiträge*, 5, 1960.

KİŞİNİN PERFORMANS DÜZEYİ, İŞE BAĞLILIĞI VE İŞ DOYUMU : NEDENSEL BİR ANALİZ*

Alev Ergenç

9 Eylül Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi

Endüstri psikolojisi yazını incelendiğinde, kişinin işinden aldığı genel doyum ile işinde gösterdiği performans arasındaki ilişkileri inceleyen çalışmaların sayıca çok az ve birbiri ile çelişki içinde olduğu görülmektedir. Performansın bağımlı, doyumun bağımsız değişken olarak ele alındığı çalışmaların kimilerinde iş doyumunu ve işde gösterilen performans düzeyi arasında güçlü bir ilişki bulunurken, kimi çalışmalarda da bu iki değişken arasında önemli bir ilişkinin olmadığı vurgulanmaktadır.

İş doyumunun, işde gösterilen performansı etkileyip etkilemediği konusunda kuramsal bir modelin kurulamamasından ötürü, araştırmacılar, işde gösterilen performans düzeyini iş doyumunu dışında bazı değişkenlerle açıklamaya çalışmışlardır. İşde gösterilen performans düzeyini etkilediği düşünülen öteki değişkenler incelendiğinde, bazı çalışmacıların işde gösterilen performans düzeyini başka bir psikolojik çıktı ile, işe bağlılık ile açıkladıkları görülmektedir. Bunlardan Vroom (1962), işe bağlılık ile işde gösterilen performans düzeyi arasında güçlü bir ilişki bulmuştur. Hall ve Lawler (1970), performansın çalışanların üstleri tarafından yapılan değerlendirmelere dayalı olarak ölçüldüğü durumlarda, performansın işe bağlılıktan etkilendiğini bulmuşlardır. Wood (1974),

iş doyumunun işe bağlılık ile işde gösterilen performans düzeyi arasında bir ara değişken olarak ele alındığı durumlarda, işe bağlılığın işde gösterilen performansı önemli bir derecede etkilediğini saptamıştır. Buna karşın; Lodahl ve Kejner (1964), Lawler ve Hall (1970), Siegel ve Ruh (1973) ve Saal (1978) işe bağlılık ile işde gösterilen performans arasında güçlü bir ilişkinin olmadığını belirtmektedirler.

Gerek iş doyumunun, gerek işe bağlılığın performansa etkileyip etkilemediğini saptamak amacıyla yapılan çalışmaların birbirleriyle tutarsız sonuçlar vermesi şu nedenlere dayandırılabilir.

Öncelikle; gerek iş doyumunu, gerek işe bağlılık ve gerekse işdeki performansa ilişkin olarak araştırmacıların kullandıkları tanımlar birbirlerinden farklılık göstermektedir. Örneğin; işden genel olarak duyulan doyum, işin farklı özelliklerinden (ücret, güvenlik, çalışma koşulları, çalışma arkadaşları gibi) duyulan doyum ile karıştırılmakta ve bu nedenle iş doyumuna ilişkin olarak farklı tanımlar getirilmektedir. İşe bağlılık ele alındığında, işe bağlılığın farklı araştırmacılar tarafından, iş ile olan psikolojik özdeşleşme, işde gösterilen performans düzeyi, kişinin güdü gücü, kişinin işine olan katılım derecesi ve moral gibi çok çeşitli şekillerde tanımlandığı görülmektedir. Kişinin işde gösterdiği performans ise genellikle kişinin işine olan katkısı biçimi-

* II. Ulusal Psikoloji Kongresinde sunulmuştur.
Ankara - 1982